

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΑΥΤΟΥ

ΥΠΟ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τῷ ἀδελφικῷ μοι φίλῳ συναδελφῷ

Δ. ΚΟΜΝΗΝΩ,

Γ. Π. Χ.

«La détermination quantitative est l'
ideal où toute science aspire».

TH. RIBOT

Ἡ προσπάθεια τῆς «μετρήσεως» τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου ἢ ὀπισθοδρομήσεως αὐτοῦ—προσπάθειαι, ὡς γνωστόν, πρὸν παλαιαί,—μακρὰν τοῦ ν' ἀποτελῇ νέον κλάδον εἰδικῆς Στατιστικῆς, εἶνε πρὸ πάντων μία συμβολὴ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν. Σκοπὸν δ' ἔχει ἡ ποσοτική, οὕτως εἰπεῖν, «συμπτωματολογία» τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, νὰ παραστήσῃ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ὑποτιθεμένων χαρακτηριστικῶν φαινομένων τῆς μετρήσεως καὶ ἔπειτα ἀναγωγῆς εἰς ἓνα, εἰ δυνατὸν, ἀριθμητικὸν δείκτην, ἀφ' ἑνὸς τὴν κίνησιν τῶν φαινομένων τούτων ἐν τῷ χρόνῳ (=δυναμικὴ συμπτωματολογία), καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν βαθμὸν τῆς ἐντάσεως καὶ τὰς διαφορὰς μορφὰς των ἐν τῷ χρόνῳ (=στατικὴ συμπτωματολογία).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν τάσιν ν' ἀποδίδῃ εἰς τὴν λέξιν «πολιτισμὸς» μίαν ἐγκεντρικὴν σημασίαν καὶ νὰ διαβλέπῃ συνεπῶς πάντοτε καὶ μόνον ἐν τῷ κύκλῳ, ἐν ᾧ ἔζη καὶ ἐξελίσσεται, τὴν πλέον ὑπέρροχον μορφήν τοῦ πολιτισμοῦ (1).

(1) Τὴν ὀπτιμιστικὴν ταύτην τάσιν ἐξακριβώσας τόσον εὐφωνικά ὡς Montesquieu μετὰ τὰς λέξεις. «Si les triangles faisaient un Dieu, ils lui donneraient trois côtés!» Lettres persanes, LIX.

Τοιουτοτρόπως δὲ καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐξέλαβε πάντοτε ὡς σύνολον ἀγαθῶν ὑλικῶν, πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν, εὐρισκομένων ἐν ταῦτοχρόνῳ καὶ ἀναγκαῖα αὐτέσει, καίτοι ὡς θὰ εἰδωμεν, ἡ κίνησις τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς δὲν εἶνε παρὰ ἐν σύνολον μεταλλαγῶν, ὅπου μερικαὶ καταστάσεις τῆς ζωῆς βελτιοῦνται καὶ ἄλλαι ὀπισθοδρομοῦν, ἐνῶ ἄλλαι μεταβάλλονται—ἀγνωστον δὲν ἐπὶ τὰ βελτίω ἢ τὰ χείρω—ἢ ἀνανεοῦνται. Διὰ τὸ κρίνωμεν περὶ τῆς μεταβολῆς ἢ οὐ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐξαγάγωμεν ἔπειτα ἐκ τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς συγκρίσεως συμπεράσματα γενικῆς σημασίας, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν χωριστὰ ὅλας τὰς ἀξίας καὶ παρακολουθήσωμεν τὴν κίνησιν των ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, ἔχοντες πάντως ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶνε ταυτόσημος μὲ τὴν τῆς ἀκαθορίστου ἀνυψώσεώς του. Διότι, ὅχι μόνον δὲν ὑπάρχει βελτίωσις συνεχῆς, ὁμαδική, τῶν καταστάσεων ζωῆς ἀποτελούσης τὸν πολιτισμὸν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας παρατηρεῖται, ὅτι αἱ διάφοροι κατηγορίαι τῆς ζωῆς, ὧν προκύπτει εἰς πολιτισμὸς, ἀκολουθοῦν ἐνίοτε, καὶ καθεμία χωριστὰ, κατευθύνσεις ἐντελῶς διαφόρους ἐν σχέσει πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν των. Ἀκριβῶς, εἰς «πολιτισμὸς», δὲν εἶνε ποτὲ σύνολον ἀποκλειστικῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ἄθροισμα θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἀξιῶν. Πολλάκις μάλιστα ἡ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰκτησις ἐνὸς καθορισμένου ἀγαθοῦ ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου ἐπιφέρει τὸν σχηματισμὸν ἀναποφεύκτων κακῶν ἐπὶ ἄλλων ἐπιπέδων μάλιστα δύνανται νὰ συνυπάρχουν μὲ αὐτὰς τὰς προόδους—ἀκριβῶς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια κοινοτύπως ἀποκαλοῦν «δηλητήρια τοῦ πολιτισμοῦ».

Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν πρῶτον οὐσιαστικώτερον τί εἶνε «πολιτισμὸς» ἀφ' οὗ εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ λέξει «πολιτισμὸς» περιλαμβάνονται καὶ συγγέονται δύο διάφοροι ἔννοιαι: «culture» καὶ «civilisation», τὰς ὁποίας, καίτοι ἴσως ἐννοοῦμεν, δὲν ἀπυδίδομεν παρὰ ὅλας συγκεχημένως.

Ἀνατρέχοντες εἰς τὸ παρελθὸν βλέπομεν, ὅτι ὁ πρῶτος, ὅστις ἔκαμε σαφῆ ἀντιδιαστολὴν τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, ἦτο ὁ μέγας παιδαγωγὸς Pestalozzi (1), ὁ ὁποῖος συνίδεε τὴν civilisation μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὁλότητος, ἐνῶ ἐτοποθέτει τὴν culture εἰς τὴν ἀτομικτικὴν σφαῖραν. Τὴν ἀντιδιαστολὴν ταύτην ἔκαμε καὶ ὁ Kant (2), ἐνῶ ὁ Herder (3) καὶ ὁ Humboldt (4) εὐδεμίαν διάκρισιν ἔκαμον μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν. Ἡ βαθυτέρα μελέτη τοῦ προβλήματος τούτου ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Ψυχολογίας. Τὴν ὁδὸν τῆς Κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως τοῦ ζητήματος ἔκαμε, ὁ Spencer (5) ἐνῶ ὁ Vierkandt πρῶτος περιέγραψε τὴν θεωρίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ βάσεων

(1) Ids P. Barth. «Die philosophie der Geschichte als Soziologie» 1915.

(2) Kant. «Idee zur allgem. Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» VII

(3) Herder. «Ideen zur philosophie der Geschichte der Menschheit» 4 Buch

(4) W. Humpoldt. «Über die Kawsprache» I, 1836.

(5) Spencer. «Principes de Sociologie» I.

κοινωνιοψυχολογικῶν ἐν τῇ γνωστῇ περισπουδαστῇ μονογραφίᾳ του⁽¹⁾. Τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ νεωτέρῳ φιλοσόφῳ Sauer⁽²⁾ ὅστις προσεπάθησε, ὅπως καὶ ὁ Jodl⁽³⁾, νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα διὰ τῆς Κοινωνιοφιλοσοφίας. Ἄλλως πῶς πάλιν ἀποφαίνεται ὁ Chamberlain⁽⁴⁾ ὅστις παραδέχεται τρεῖς ἐννοίας : «Wissen» (savoir), «culture», καὶ «civilisation», ἀποδίδων εἰς τὸ πρῶτον τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὴν culture τὰ φαινόμενα τῆς τέχνης καὶ φιλοσοφίας (συμπεριλαμβανομένης τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας ἀκόμη) καὶ εἰς τὴν civilisation τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Κράτους. Τέλος ἀναφέρομεν τὰς γνωστὰς ὅσῳ καὶ πρωτοτύπους θεωρίας τοῦ Tönnies⁽⁵⁾, Spann⁽⁶⁾, καὶ A. Weber⁽⁷⁾. Κατὰ τὸν τελευταῖον ὁ κόσμος τῆς civilisation εἶνε «ἐν μεσοβασιλείῳ ὠφελιμότητος καὶ σκοπιμότητος, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος θέτει μεταξύ ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως» ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ culture ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ «εἶνε ψυχικὴ ἐξεργασία καὶ διάπλασις τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπάρξεως». Συγγραφεῖς, οἵτινες ἔμειναν ἐπὶ τοῦ οικονομολογικοῦ πεδίου εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος τούτου εἶνε ὁ Γάλλος Durckheim⁽⁸⁾, καὶ ὁ Ἀμερικανὸς Brooks Adams⁽⁹⁾. Ἐν τῇ φιλολογίᾳ τοῦ XIX αἰῶνος ἔπαιξαν, ὡς γνωστὸν, σημαντικὸν ρόλον καὶ οἱ θεωρητικοὶ τῶν περὶ τὴν φυλὴν ζητημάτων, στηρίζοντες τὴν ἐννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ φυλετικῶν αἰτίων, ὅπως π. χ. ὁ Gobineau⁽¹⁰⁾, ὁ Gumplowicz⁽¹¹⁾ καὶ ἄλλοι. Ἡ ἐπιστήμη ὁμοῦς δὲν ἡρκέσθη μόνον εἰς τὰς θεωρίας ταύτας. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐνεφάνη νέα θεωρία, συνδέσασα τὴν «culture» μὲ τὸ «δίκαιον», τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη πρὸς ἐξήγησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ νέα αὕτη προσπάθεια κατεβλήθη ἀκριβῶς ὑπ' ἐκείνων τῶν συγγραφέων, οἵτινες πρὸς ἐξήγησιν τοῦ προβλήματος τῆς culture καὶ civilisation στηρίζονται ἐπὶ τοῦ συμφέροντος». Ἐδῶ ἀνήκει πρῶτος ὁ Αὐστριακὸς Ratzenhofen⁽¹²⁾ ὅστις διαβλέπει τὴν σημασίαν τῆς civilisation ἐν τούτῳ : ὅτι ἡ κοινωνία ἐξελίσσεται ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον κερδίζει τὴν προ-

(1) Vierkandt. «Naturvölker und Kulturvölker» 1896.

(2) W. Sauer. «Grundlagen der Gesellschaft».

(3) Jodl. «Die Kulturgeschichte, ihre Entwicklung und ihr Problem».

(4) H. S. Chamberlain. «Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts».

(5) Tönnies. «Gemeinschaft und Gesellschaft».

(6) Spann. «Kurzgefasstes System der Gesellschaftslehre».

(7) A. Weber. «Prinzipielles zur Kultursoziologie» ἐν Arch. für Soz. Wiss. 47.

(8) E. Durckheim. «De la division du travail social».

(9) Brooks Adams. «Das Gesetz der Zivilisation und des Verfalls».

(10) Gobineau. «Essai sur l' inégalité des races humaines» 1884.

(11) Gumplowicz «Rassenkampf» 1883.

(12) Ratzenhofen. «Die Soziologische Erkenntnis».

τερεότητα και τίθεται υπεράνω τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἐδῶ ἐπίσης ἀνέκει και ἡ γνωστὴ θεωρία τοῦ Oppenheimer (1) και τοῦ M. E. Mager (2).

Βλέπομεν λοιπὸν τὴν λεπτὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν «culture» και «civilisation» τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ἐπισημάνῃ ἡ λέξις «πολιτισμός», ἐν τῇ γλώσσῃ μας. Ἰσως θὰ ἦτο ὀρθώτερον και θὰ ἐπλησιάζομεν περὶ σσότερον τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐννοιαν τῆς culture ἀποδίδομεν μὲ τὴν λέξιν «πολιτισμός», και τὴν civilisation μὲ τὴν λέξιν «κοινωνικὴ πρόοδος».

Πάντως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς. Ἰσως ἐν σχέσει μὲ τὴν σημασίαν τῶν δύο ἐννοιῶν τοῦ πολιτισμοῦ ὃν ἡμεῖς ἐνταῦθα λαμβάνομεν ὡς ἐν σύνολον. Διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς μελέτης μας ἀρκεῖ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ φαινόμενα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐξῆς καταστάσεις τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται και ζῇ τὸ ἄτομον.

1.—τὴν ὕλην ζωὴν	} μίᾳς ὁμάδος κληθυσμοῦ ἢ μίᾳς ἐποχῆς
2.—τὴν πνευματικὴν ζωὴν	
3.—τὴν ἠθικὴν ζωὴν	
4.—τὴν πολιτικὴν και κοινωνικὴν ὁργάνωσιν	

Ἐὰν ἐξετάσωμεν ταῦτα ὥς πρὸς μίαν ὁμάδα π. χ. κληθυσμοῦ, θὰ ἔχωμεν τὴν στατικὴν ἔξτασιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὁμάδος παρακολουθοῦντες δὲ διὰ μέσῳ τοῦ χρόνου τὰς παραλλαγὰς ὄλων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν τῆς ζωῆς θὰ ἔχωμεν τὴν δυναμικὴν ἔξτασιν, δηλαδὴ τὴν κίνησιν του. Ἄλλ' ὥς ἐννοούμεν εὐκόλως, ἡ ἔξτασις αὕτη θὰ εἶνε καθαρῶς περιγραφικὴ και συνεπῶς οὐδὲν κριτήριον ἐπὶ τῆς ἀξίας θὰ μᾶς δώσῃ. Τὸ πολὺ θὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ διαφοροὺς τύπους πολιτισμοῦ ἢ μᾶλλον τὴν διείσδυσιν. Ἐξάπλωσιν εἰς διαφοροὺς τόπους ἐνὸς και τοῦ αὐτοῦ τύπου τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ λεπτὸν ὅμως ζήτημα ἔγκειται εἰς τὴν ἔρευναν και μέτρησιν ἀφ' ἐνὸς τῆς ὑπεροχῆς ἢ τοῦ ὑποδοχοῦς ἐνὸς πολιτισμοῦ (ἅτινα ἀναφαίρονται εἰς τὴν «κατάστασιν» του) και ἀφ' ἑτέρου τῆς προόδου ἢ ὁπισθοδρομήσεως αὐτοῦ (ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν «κίνησιν» του). Ἀλλὰ τότε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, τί εἶνε ὑπεροχὴ ἐνὸς πολιτισμοῦ.

Ὡς εἰκός, ὁ κτηθεὶς βαθμὸς τῆς ἐξελίξεως εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω μορφὰς τῆς συλλογικῆς ζωῆς θὰ ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον κριτήριον. Εἰς πολιτισμὸς δὲ θὰ ἦτο τότε ἀνώτερος τοῦ ἄλλου, ὅταν τὰ διάφορα εἶδη τῆς συλλογικῆς ζωῆς παρουσιάζονται διὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ὀφείλουσι νὰ ζοῦν και κινούνται ἐν αὐτῇ ὑπὸ καλτέρας συνθήκας κόσμῳ διὰ τὰ ἄτομα χωριστά, ὁσῶ και διὰ τῶν ὁλόγητα. Βαθμοὺς ἐξελίξεως τῆς ὑπεροχῆς και προόδου ἔδωσαν πολλοὺς οἱ διάφοροι κοινωνιολόγοι. Γνωστὴ τυγχάνει τοῖς πᾶσιν ἡ

(1) Oppenheimer. «System der Soziologie».

(2) M. E. Mayer. «Rechtspilosophie.»

«μηχανική» ἀντιλήψις τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου τοῦ Spencer, ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τῆς γενικῆς περὶ προόδου ἀντιλήψεως τοῦ φιλοσόφου τούτου: ἡ πρόοδος εἶνε βάδισμα τοῦ ὁμοιογενοῦς πρὸς τὸ ἑτερογενές, ἡ καλὸν μία διαρκὲς διαφορὰ ἐξέλξης ἐξ οὗ ἡ συνέπεια, ὅτι πάντοτε ἡ ἀνθρωπότης γίνεται μᾶλλον ἑτερογενὲς καὶ τοῦτο, διότι ἐκάστη ἐνεργὸς δύναμις προ-προξενεῖ πλέον τῆς μιᾶς ἀλλαγῆς καὶ ἐκάστη αἰτία πλέον τοῦ ἐνὸς ἀποτελέσματος. Τὸ πῶς ἐξετάζεται σήμερον ἡ ὑπεροχή καὶ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ποσοτικῶς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως παρακατιόντες. Προηγουμένως ὁμοίως ὀφείλομεν νὰ ἀναφέρωμεν δύο ἀκόμη δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν μιᾶς ποσοτικῆς συμπτωματολογίας.

Πρῶτον ὀφείλομεν νὰ διερωτηθῶμεν, ἂν ἐν γένει εἶνε δυνατὴ μία σύγκρισις πολιτισμοῦ π. χ. δύο διαφόρων μερῶν ἢ δύο ἐποχῶν, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, ὁ «πολιτισμός» ὄχι μόνον ὁμοιογενεῖαν δὲν παρουσιάζει, ἀλλ' ἐξ' ἐναντίας εἶνε ἡ συνισταμένη, ἡ σύνθεσις ἑτερογενῶν στοιχείων. Παρ' ὅλον ὅμως τὸ ἀνομοιογενὲς ἡ σύγκρισις εἶνε δυνατὴ, διότι ἡ διαφορά, ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀνομοιογενείας μειοῦται ἀενάως ἐκ τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας προξενοῦν ἡ μία ἐπὶ τῶν ἄλλων ομάδων, ἕκαστος δὲ «πολιτισμός» ἴδιος εἰς ἓνα τόπον ἢ μίαν ὁμάδα, τείνει νὰ ἐξαπλωθῇ πρὸς ἄλλους τόπους καὶ ἄλλας ὁμάδας ἀδιάφορον ἂν μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου καὶ ἀνισορροπίας.

Δεύτερον, τέλος ν' ἀναφέρωμεν μίαν ἀνυπέρβλητον δυσκολίαν ἐν τῇ ποσοτικῇ συμπτωματολογίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ: τὸ σπουδαῖον γεγονός, ὅτι εἰς τοὺς ἀριθμοὺς δὲν ἐνυπάρχει ἡ ποιότης. Ὑπάρχουν ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν φαινομένων τοῦ πολιτισμοῦ πλεῖστα ὅσα, τὰ ὁποῖα ἐκφεύγουν μὲν τὴν μέτρησιν θὰ ἦσαν ὁμοίως σπουδαιότατα διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ τὴν σύγκρισιν ἐνὸς πολιτισμοῦ. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ πολιτισμός τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦτο ἡ ποιότης, ἐνῶ, ἡ ποσότης τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, πολὺ εὐγενῶν καὶ σημαντικῶν ἐπίσης, ὡς τῶν Ἰνδῶν ἢ ὁ τῶν Αἰγυπτίων. Θὰ ἦτο βεβαίως ἰδεῶδες, νὰ μὴ μετρῶμεν μόνον ἢ ὅπως εἶπεν ὁ διάσημος Morgagni: non numerandae sed perpendendae sunt observationes! Ἀνυστιχῶς ἡ δυσκολία αὕτη ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ζητήματος εἶνε ἀνυπέρβλητος καὶ θὰ περιοριζόμεθα μόνον εἰς τοὺς ξηροὺς ἀριθμοὺς, οἱ ὁποῖαι γενικῶς εἰς τὴν στατιστικὴν καταγράφουν τόσῳ τὸν τελευταῖον ἀλήτην ἢ ἡλίθιον, ὅσῳ καὶ τὰς μεγαλυτέρας διανοίας ὡς ἀπλᾶς μονάδας προσθετέας εἰς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ!

Καὶ τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὴν ποσοτικὴν ἐρευναν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπωμεν, πρὸς ἐξέτασιν τοῦ πολιτισμοῦ θὰ λάβωμεν τὰς ἤδη μνημονευθείσας καταστάσεις τῆς συλλογικῆς ζωῆς, καὶ θὰ ἐξετάσωμεν ποσοτικῶς χωριστὰ τὰ ἑξῆς:

A.—*Τὴν ὄλικήν ζωὴν* (πληθυσμός, παραγωγὴ πλούτου, ἐπίπεδον ζωῆς) Ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν, θ' ἀναζητήσωμεν τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς δεκνύοντας τὴν πυκνότητά του, τὴν κατανομήν μεταξὺ πόλεων (urbanismus καὶ ὑπαίθρου χώρας, τὴν γονιμότητά του, καὶ θνησιμότητα, τὴν αὐξησίν του, ὡς καὶ

τὰς μεταναστεύσεις.—Ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ πλούτου, θὰ ἐξετάσωμεν στατιστικῶς τὰς ομάδας τῶν ἡλικιῶν τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ, τὰς ομάδας τῶν ἐπαγγελματίων καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς.—Ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδον ζωῆς (τὸ λεγόμενον Standard of life) θ' ἀναζητήσωμεν τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα, τὰ δεικνύοντα τὸν βαθμὸν τοῦ πλούτου καὶ τὸν τρόπον τῆς κατανομῆς αὐτοῦ, τὴν κατανάλωσιν καὶ τὰ ἄλλα ἀνάλογα ζητήματα.

Β.—*Τὴν πνευματικὴν ζωὴν :*

Ἐνταῦθα περιλαμβάνονται ὅχι μόνον τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὰς γνώσεις, ἀλλ' ἀκόμη καὶ δημιουργικὴ ἐνεργητικότης τῆς διανοίας καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Ποσοτικῶς εἰνεθυνατόν νὰ ἐξετασθοῦν πολλὰ δεδομένα π. χ. ἡ ἐξήπλωσις τῆς μορφώσεως, ἡ ἔντασις τῆς διανοητικῆς παραγωγῆς ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγραμμάτων, ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιδόμενων περιοδικῶν καὶ ἑφημερίδων ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν κ.τ.λ. Ὡς πρὸς τὴν ποσοτικὴν μέτρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς γνωσταὶ τυγχάνουσι τοῖς πᾶσιν αἱ σχετικαὶ κλασικαὶ ἐργασίαι τῶν Odin, Candolle, Jacoby, Lapouge, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, καὶ πρὸ πάντων τοῦ Francis Galton, ὅστις μᾶς ἔδωκε καὶ μεθόδους πρὸς στατιστικὴν μελέτην τῆς μεγαλοφυΐας.

Γ.—*Ἠθικὴ ζωή.*

Αὕτη περιλαμβάνει τὰ διάφορα δεδομένα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν κατὰ τίνα τρόπον γίνονται ἐκδηλὰ τὰ συναισθήματα. Ποσοτικῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἴδωμεν ποία εἶνε, ἐν τῇ ἐξεταζομένῃ ὁμαδί, ἡ κατάστασις καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων τῆς εὐπλαχνίας, τιμιότητος, δικαιοσύνης, θρησκευτικότητος, αὐτοθυσίας, ἀλτρουϊσμοῦ. Δυστυχῶς, καίτοι, ὥς γνωστόν, παλαιότερον εἶχον ἰδρύσῃ καὶ σχετικὸν νέον εἶδος Στατιστικῆς. («Moralstatistik» τοῦ Oettingen, καὶ εἰτα τοῦ Lexis), δὲν ἔχομεν ἐν τούτοις σταθεροὺς ποσοτικούς δείκτας, δυναμένους νὰ μετροῦν τὰς ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων τούτων. Οἱ μοναδικαὶ δεῖκται, περὶ τοὺς ὁποίους πάντοτε ἀκόμη περιστρέφονται, εἶνε οἱ τῆς ἐγκληματικότητος. Θὰ περιλάβωμεν λοιπὸν ἐνταῦθα ἐκ τῆς στατιστικῆς τὰ ἀδικήματα, τὰς παραβάσεις τοὺς φόνους, τὰς κατώσεις κ.τ.λ. περαιτέρω τὰς αὐτοκτονίας καὶ τὰς ἐξαγαμίους γεννήσεις.

Δ.—*Πολιτικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ ὁργάνωσις :*

Αὕτη περιλαμβάνει τὸ εἶδος τῆς πολιτικῆς τάξεως (κυβέρνησις), τὸν τρόπον συνθέσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὴν ἰδιοκτησίαν, τὴν οἰκογένειαν, τὴν ἐργασίαν, τὸ δίκαιον,—ζητήματα δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν δεικνύοντα, τὴν θέσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, διὰ τὴν ποσοτικὴν μέτρησιν παρουσιάζονται δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα πλεῖσται δυσκολαί, καὶ διὰ τοῦτο οἱ δείκται καὶ ἔδῳ εἶνε ὀλίγιστοι. Πάντως ὅμως δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μερικοὺς δείκτας ἐκ τῶν οἰκονομικῶν, ἀστικῶν, νομικῶν Στατιστικῶν ὥς πρὸς τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἰδιοκτησίας, τὰς ἀπεργίας, τὰς σχέσεις καὶ τὰ εἶδη ἐργασίας, τὰ διαζύγια καὶ ὥς πρὸς τὴν ἐξήπλωσιν τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν τὸν ἀριθμὸν π. χ. τῶν βου-

λευτῶν τῆς ἀριστερᾶς. Ἄν ἡ δημογραφία ἦτο περισσότερον προοδευμένη, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μετρήσωμεν καὶ τὴν ταχύτητα τῆς ἀνυψώσεως τῶν ἀτόμων τὰς κατωτέρας κοινωνικὰς τάξεις εἰς τὰς ἠνωτέρας, ὁπότε ὁ δείκτης οὗτος θὰ ἦτο σπουδαιότατος. Ἐργασίαι τοῦ εἴδους τούτου ἔχουν ἤδη γίνῃ πρὸ πολλοῦ ὡς ἀπαρχὴ μελέτης τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης (1).

Ἐὰν λοιπὸν ἔχωμεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ συγκρίνωμεν π. χ. δύο ἐπαρχίας μίθς χώρας, λαμβάνομεν τοὺς σχετικούς μὲ τ' ἠνωτέρω ἀριθμοὺς καὶ τοὺς μετατρέπομεν εἰς δείκτας: ἀνάγωμεν τὴν μίαν ἐπαρχίαν δι' ὅλα τὰ δεδομένα ἴσον μὲ 100 καὶ ἀναλόγως βλέπομεν τὰς διαφορὰς μὲ τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν. Δυνάμεθα, περαιτέρω, νὰ σχηματίσωμεν καὶ ἓν διάγραμμα: μίαν ὀριζόντιον γραμμὴν $=100=$ ἡ ἀναχθεῖσα ἐπαρχία δι' ὅλα τὰ δεδομένα, καὶ μίαν τέμνουσαν τὴν ὀριζόντιον κάθετον διὰ τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν: ἐπὶ τῆς καθέτου, ἄνω τῆς ὀριζοντίου εἶνε ἡ θέσις δι' ὅλα τὰ δεδομένα δι' ὅσα ὑπερβάλλει ταύτην καὶ κάτω τῆς ὀριζοντίου δι' ὅσα δεδομένα ὑστερεῖ. Δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ἀπλοποιήσωμεν: νὰ ὁλοκληρώσωμεν ἀφ' ἑνὸς τοὺς δείκτας τοὺς ἄνωθεν τῆς ὀριζοντίου γραμμῆς (ἄνω τοῦ 100) καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς κάτωθεν τῆς ὀριζοντίου γραμμῆς (κάτω τοῦ 100) προστρέχοντες ἀπλούστατα εἰς τὸν γεωμετρικὸν μέσον δρον. Αἱ διαφοραὶ μέταξὺ τῶν δύο τούτων ὁλοκληρωθέντων ἀριθμῶν καὶ τοῦ 100 θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύουν ὡς εἰκὼν κατὰ προσέγγισιν καὶ συνθετικὴ μετὰξὺ τῶν δύο πολιτισμῶν εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ὁμαδικῶν συμπτωμάτων. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ τονίσωμεν, ὅτι μία τοιαύτη Στατιστικὴ τὰς περισσοτέρας φορὰς εἶνε μόνον κατὰ προσέγγισιν ἡρθῇ, καὶ τοῦτο, διότι οἱ συγκρινόμενοι ἀριθμοὶ στατιστικῶς εἶνε σπανίως ὁμότιμοι καὶ ὁμοιογενεῖς, ἀναφερόμενοι π.χ. εἰς διάφορα χρονικὰ διαστήματα, εἰς ἐσφαλμένους ἀπογραφάς, εἰς διάφορον τρόπον καταγραφῆς κ.τ.λ.

Εἰς ἐρεῖνας σύμφωνα μὲ τὰς ἠνωτέρω γενικὰς γραμμὰς δυνάμεθα πολλάκις νὰ συμπεράνωμεν, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς κινήσεως χαρακτηριστικῶν τινων φαινομένων τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ κινήσεις ἄλλων καὶ τοῦτο διότι τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς εἶνε τόσῳ στενῶς συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα ὥστε ἡ κίνησις κατὰ μίαν φορὰν τοῦ ἐνὸς νὰ συνεπάγεται μίαν ὀρισμένην διακύμανσιν ἄλλου ἢ ὅλων τῶν ἄλλων. Γνωρίζομεν π. χ. τὸ σύνολον τοῦ urbanismus ἐν ἑκάστῳ τῶν δύο ἐξεταζομένων μερῶν καὶ παρουσιάζει τὸ πρῶτον ἐν σύνολον πῦξη μόνον πληθυσμοῦ πόλεων ἐνῶ τὸ ἄλλο μέρος ἡλαττωμένον; Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ δύο ταῦτα μέρη θὰ διαφέρουν ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τῶν πληθυσμῶν των,

(1) P. Fahlbeck, «Les classes sociales». Περαιτέρω ἐπὶ τοῦ ἰδίου ζητήματος, Arsène Dumont, «Depopulation et civilisation» μὲ τὴν γνωστὴν θεωρίαν τῆς «capillarité sociale». — καὶ U. de Lapouge, «Race et milieu sociale».

ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα, καὶ ὅτι διαφέρουν ἀναφορικῶς μὲ τὴν θνησιμότητα, γονιμότητα κατανομὴν τοῦ πλούτου ἀκόμη καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἰδέας τῶν κατοίκων των—Δὲν γνωρίζομεν διὰ τὸν πληθυσμὸν ἑνὸς δεδομένου τόπου παρὰ τὸ σύνολον τῆς γενικῆς θνησιμότητος καὶ αὐτὸ εἶνε ἠδξημένον, τότε θὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ standard of life τοῦ πληθυσμοῦ τούτου εἶνε χαμηλόν, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις τῆς μορφώσεως εἶνε σχεδὸν μηδέν, ὅτι ὁ πλοῦτος εἶνε πολὺ χαμηλὸς ἢ ὅτι εἶνε συνηγμένος εἰς χεῖρας μᾶς μειονότητος, καὶ ὅτι ἡ γονιμότης θὰ εἶναι πολὺ ἠδξημένη.—Εἶνε ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἐξηπλωμένη πολὺ; θὰ δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν ἐν μέγα ποσοστὸν αὐτοκτονιῶν, μικρὰν ἐγκληματικότητα ἐπὶ τῇ βάσει βίας, θνησιμότητα ἀλλὰ καὶ γονιμότητα ἐλαττωμένην.—Ὑπάρχει πολὺ ἠδξημένη ἡ βία ἐγκληματικότης; θὰ ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἀγγραμμάτων, ἡ θνησιμότης καὶ ἡ γονιμότης θὰ εἶναι ἠδξημέναι ἐνῷ ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκτονιῶν ὡς καὶ τὸ Standard of life θὰ εἶναι πολὺ χαμηλὰ.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς λεγομένης «συνυπάρξεως» ἢ «συμπαράλλαγης» (covariation ἢ connexion ἢ coexistence), οὕτινος ὡς γνωστὸν καὶ τὸν βαθμὸν ἀκόμη τῆς ἐντάσεως δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν (1), ἔχει καὶ πολλὰς παγίδας, τὸ πλεῖστον στατιστικῆς φύσεως, περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύναται δυστυχῶς νὰ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος. Πάντως ὁμως τὴν ἔννοιαν τῆς «συνυπάρξεως» ταύτης δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν ποτὲ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ αἰτίου, μόνον δὲ μετὰ ἐπισταμένην ἐξέτασιν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἂν ὑπάρχῃ σχέσις αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἢ σχέσις τοιαύτη, ὥστε τὰ δύο ἐξεταζόμενα φαινόμενα μεταβάλλονται ὁμοῦ, ἐπειδὴ εὗρισκονται ὁμοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραλλαγῶν ἑνὸς τρίτου φαινομένου.

* *

Καὶ ταῦτα μὲν θὰ ἦσαν εἰς ἅπλοῦς τρόπος ἐξετάσεως καὶ συγκρίσεως τῆς καταστάσεως. Ὡς ἰδεῶδες ὁμως θὰ ἦτο—καὶ προϋτάθῃ τοῦτο—. ἂν ἐξ ὧν τῶν ἀνωτέρω ἡδυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ συμπτώματα (θνησιμότητα π. χ. μέσον ὄρον πλούτου, ἀριθμὸν ἀτόμων γνωρίζοντων ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν, ἐγκληματικότητα κοκ.), τὰ μεταβάλλωμεν εἰς ἀριθμοὺς-δείκτας, καὶ ἔπειτα τὰ ὁλοκληρώναμεν εἰς ἓν ἐν συνθετικὸν ἀριθμὸν-δείκτην. Ἄλλ' ὡς εὐκόλως ἐννοοῦμεν, καὶ ἂν ἀκόμη παρεκάμπτωμεν ὅλας τὰς σχετικὰς στατιστικὰς δυσκολίας μᾶς τοιαύτης ἐπεξεργασίας, ὁ συνθετικὸς σῆτος δείκτης δὲν θὰ εἶχε δυστυχῶς μεγάλην ἀξίαν, διότι αἱ κινήσεις τῶν διαφόρων δεικτῶν, ἐξ ὧν προκύπτει ἐκεῖνος δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν σημασίαν, ἀφ' οὗ καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἀνάπτυξις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ προκύ-

(1) κατὰ τὸν τύπον τοῦ Bravais $r = \frac{\Sigma (xy)}{N \sigma_x \sigma_y}$

πτεῖ ἐκ τῆς ταῦτοχρόνου αὐξήσεως μερικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐλαττώσεως ἄλλων.

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν μίαν ἄλυσιν, τῆς ὁποίας ἔστω καὶ εἰς κρίκος νὰ μὴ δύναται νὰ κινήθῃ χωρὶς νὰ διακυμανθῇ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ἐὰν δ' ἀληθεύῃ τοῦτο, θὰ ἦτο δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ λαμβάνωμεν ἐν μόνον φαινόμενον, κατὰ τ' ἄλλα χαρακτηριστικόν, ὡς συμπέρασμα τοῦ χαρακτηρισμοῦ καὶ τῆς ὅλης συγκρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Πράγματι προϋτάθησαν τοιοῦτοι δείκται μοναδικοί. Κατὰ πόσον ὁμῶς ἡ ἐκλογὴ τούτων ἦτο ἐπιτυχὴς ἢ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως κατωτέρω.

Ἐν τῇ δοξασίᾳ, ὅτι δύνανται νὰ γνωρίσουν ἐν τῇ συχνότητι ἐνὸς τύπου ἐγκληματικότητος (καὶ εἰδικῶς τοῦ ἐπὶ τῇ βίᾳ τῆς βίας: φόνος, δολοφονία κτλ.) τὸν ἀντικατοπτρισμὸν τῶν διαφορῶν κατηγοριῶν τῆς ζωῆς, τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸν πολιτισμὸν, ἐπρότεινε ὡς δείκτης τὸ ποσοστὸν τῆς ἐγκληματικότητος. Γνωρίζομεν, ὅτι αἱ τοπικαὶ μεταβολαὶ τῆς βίαιας ἐγκληματικότητος (ἀριθμὸς φόνων, δολοφονιῶν, κακώσεις βίαιαι, πυρκαϊαὶ ἐξ ἐκδικήσεως) εἶνε κατ' εὐθείαν ἀνίστροφος τοῦ βαθμοῦ ἐξαπλώσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πλούτου. Τὸ ἴδιον δὲ διαφαίνεται, ὅταν ἐξετάσωμεν τὴν διαδοχὴν τῶν ἐτῶν: ἐνῷ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς μᾶς δεκνύει μίαν διαρκῆ ὑψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὕλης ζωῆς καὶ μίαν ἀενάως αὐξανσάν ἐξάπλωσιν τῆς μορφώσεως, τείνει νὰ ἐπιφέρῃ μίαν προϋούσαν ἐλάττωσιν τῶν σοβαρωτέρων μορφῶν τῆς αἵματηρᾶς ἐγκληματικότητος. Ἀλλ' ὅταν ἐξετάσωμεν βαθύτερον τὰ ζητήματα θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ ἐγκληματικότης, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, τείνει μόνον ν' ἀλλάξῃ μορφήν: ἀπὸ ἐγκληματικότητος ἐπὶ τῇ βίᾳ τῆς βίας, γίνεται ἐγκληματικότης ἐπὶ τῇ βίᾳ τῆς ἀπάτης, δόλου, δόλους π. χ. τὴν βλέπομεν συχνότατα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἐνῷ ἡ βίαια μορφή ἀφθονεῖ εἰς τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα. Ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὰς δυσκολίας, τὰς καθαρῶς στατιστικῆς φύσεως, ὡς καὶ τὰς ἀνυπερβλήτους σχεδὸν δυσχερείας μιᾶς διεθνoῦς συγκρίσεως τῆς ἐγκληματικότητος ὡς ἐκ τοῦ διαφοροῦ τρόπου τῆς καταγραφῆς αὐτῆς εἰς τὰ διάφορα Κράτη. Εἰς ταύτας προστίθενται καὶ νέαι δυσκολίαι. Γνωρίζομεν π. χ. ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν μεγάλων πόλεων, τόσον ἐντονος κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ἀπανταχοῦ τῶν Κρατῶν, ἐντείνει κατ' ἀρχὴν τὰς ἐκδηλώσεις ὄρισμένων φαινομένων, προσιδιαιζόντων τῷ νεωτέρῳ πολιτισμῷ (πλοῦτος κτλ.), ἀλλὰ ταῦτοχρόνως δημιουργεῖ καὶ τὴν μάλιστα ἐκείνην τῆς μεγαλουπόλεως, ἣν οἱ Γάλλοι ἀποκαλοῦν «*basse région*» (διὰ τὰ λαθρόβια στοιχεῖα), ἡ ὁποία, φύσει ἀγομένη ὑπὸ τῆς βίας, κλειστάκις ἀεργος καὶ νηστὴς, τείνει νὰ ὑψώσῃ εἰς τὰς μεγαλουπόλεις τὸ ποσοστὸν τῆς αἵματηρᾶς ἐγκληματικότητος. Ἡ ἐκλογὴ ἄρα τοῦ δείκτου «ἐγκληματικότης» δὲν μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸν σκοπόν.

Ὡς δείκτης περαιτέρω προϋτάθη ἡ *θνησιμότης*, ἡ ὁποία κατὰ τὰς κλασικὰς μελέτας τοῦ Sundbärg καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ru-

bis (1) πρέπει να σχετίζεται με την γονιμότητα $\left(\frac{\Theta}{\Gamma} \text{ ή } \frac{\Theta'}{\Gamma} \text{ ή κάλλιον } \frac{\Theta}{\sqrt{\Gamma}} \right)$

Ἡ θνησιμότης εἶνε βεβαίως, καὶ μάλιστα πρωτίστως, ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῶν ὑλικῶν ὄρων τῆς ζωῆς, ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται καὶ οἱ ὑγιεινολογικοὶ ὅροι. ἴσως δυνάμεθα νὰ τὴν παραδεχθῶμεν καὶ ὡς κατοπτρίζουσιν τοὺς ὅρους τῆς πνευματικῆς ζωῆς, καὶ εἰδικῶς τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως(2). Ἀλλὰ θὰ ἡδυνάμεθα μέσῳ αὐτῆς νὰ διαφωτισθῶμεν περὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς; Ἀσφαλῶς δχι· παρὰ τὰς ἐξεζητημένας ἀπόψεις μερικῶν ἐπιστημόνων καὶ παρὰ τὸ πολὺ δόριστον ρητὸν τοῦ J. J. Rousseau: «l'hygiène est moins une science qu'une vertu!» Ἀφίνομεν ὅτι οὐδὲν μᾶς φανερῶνει, ἔστω καὶ ὑπὸ τὰς καλλιτέρας συνθήκας περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ὁργανώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἡ θνησιμότης δὲν μᾶς φανερῶνει πολλὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις δὲν γνωρίζομεν ποτὲ μὲ τὸν ἀριθμὸν τῆς θνησιμότητος, ἔστω καὶ τὸν τελειότερον, πόσον μέρος τῆς ἐλαττώσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῶν ἀξίων αἰτιῶν τοῦ ἔξω κόσμου, τοῦ περιβάλλοντος, καὶ πόσον εἰς τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἐπαύξησιν τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν τούτων τῶν ὁργανισμῶν τῶν ἀτόμων· ἄρα εἶνε ἀριθμὸς, ὅστις δὲν ἀποδίδει μίαν ἀπλὴν κατάστασιν. Ἐπειτα γνωρίζομεν καὶ μαθηματικῶς ἀπὸ τὰς κλασσικὰς μελέτας τοῦ Δανοῦ Στατιστικολόγου H. Westergaard (3), ὅτι δυνατόν νὰ ἔχωμεν ἐλάττωσιν τῆς θνησιμότητος καὶ ὅμως ἡ κοινωνία νὰ ὀπισθοδρομῇ. Τοῦτο δὲ εἶνε σπουδαιότατον, καθότι πολλοὶ ἔλαβον τὴν θνησιμότητα καὶ ὡς δείκτην τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Πάντως ἡ θνησιμότης μόνον ἐν τμῆμα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς ἀντικατοπτρίζει καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς γενικὸς δείκτης.

Καὶ τώρα ὥς ἴδωμεν καὶ τοὺς προταθέντας μοναδικούς δείκτας διὰ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν πρόοδον ἐνὸς πολιτισμοῦ:

Πρωτίστως ὥς ἴδωμεν, ἂν ἡ προταθεῖσα ὡς δείκτης *μόρφωσις* δύναται νὰ θεωρηθῇ καθ' ἑαυτὴν ὡς σύμπτωμα τῆς βελτιώσεως τῶν διαφορῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι εἶνε δείκτης τῶν ὑλικῶν ὄρων τῆς ζωῆς, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὅπου τὸ standard of life ἡϋξημένον, ἐκεῖ καὶ ἡ μόρφωσις πλέον ἐξηπλωμένη, εἰς βαθμὸν μάλιστα νὰ παραδέχεται τις σχέσιν μεταξὺ τῆς ὑλικῆς εὐεξίας καὶ μεγαλειτέρας ἀποδόσεως τῆς διανοίας. Θὰ ἡδυνάμεθα ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν σχέσιν μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῆς μορφώσεως καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἠθικῆς ζωῆς; Ἀνέκαθεν ἡθέλησεν ὁ ἄνθρωπος νὰ πιστεύῃ τοῦ-

(1) M. Rubin «A measure of civilisation».

(2) H. Cauderlier: «Les lois de la population».

(3) Westergaard: «Die Lehre von der Morbidität und Mortalität».

το, οἱ ἀρχαῖοι δ' Ἕλληνες ἐθεώρουν μόνον τὸν σοφὸν ὡς ἐνάρετον (1). Ἐξ ἐναντίας σήμερον οἱ ψυχολόγοι, ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ σημείου τῆς σχέσεως μεταξύ «διανοίας» καὶ «ἠθικῆς ἐννοίας» ἔχουν ὅλως ἀντιθέτους ἰδέας, παραδεχόμενοι μάλιστα μίαν ἀντινομίαν μεταξύ τῶν δύο κατηγοριῶν: μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς μορφώσεως καὶ τῆς δημιουργικῆς διανοίας παραπλεύρως εἰς μίαν πραγματικὴν πιωχείαν ζωῆς συναισθηματικῆς καὶ ἠθικῆς ἢ καὶ ἀντιστρόφως. Ὁ Th. Ribot(2) ὁμιλεῖ διεξοδικῶς περὶ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ διάσημοι Ψυχίατροι ἀπέδειξαν πόσῳ συχνὰ ἡ ἠθικὴ πόρῳσις ἢ ἡ διαστροφὴ τῆς ἠθικῆς ἐννοίας δύνανται νὰ συνωδεύουν τὰς πλέον ὑψηλὰς μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις τῆς διανοίας καὶ μεγαλοφυΐας. Τὰ παραδείγματα τῶν διασήμων ποιητῶν Verlaine, Beaudelaire, O. Wilde κτλ. εἶνε γνωστὰ τοῖς πᾶσι. Ὑπῆρξε ἐπίσης ποτὲ αἰὼν πλουσιώτερος εἰς φῶτα ἀπὸ τὸν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὅμως τόσῳ ὀλίγον ἐξυψωμένος ἠθικῶς; Ἐξυπνοεῖται βεβαίως, δεῖ δὲν ὑπάρχει ἀνταγωνισμὸς μεταξύ μορφώσεως καὶ ἠθικῆς.

Μόνον τοῦ συμπτώματος «μόρφωσις» μὴ δυναμένου ν' ἀντικατοπτρίξῃ ὅλας τὰς κατηγορίας τῶν φαινομένων τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν ἓνα, ἔστω καὶ πολυπλοκώτερον, δέικτην, ὁ ὁποῖός θὰ εἴεν νὰ περιλάβῃ ἐντὸς τῶν δεδομένων τῆς μορφώσεως καὶ ἄλλας ἐκδηλώσεις ἐπίσης τῆς διανοίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς «πνευματικῆς παραγωγῆς» δηλ. τῆς ποσότητος τῆς παραγωγῆς ἔργων φιλολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνθρώπων τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ ταλάντου. Ὡς ἀναφέραμεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω ἐργασίαι τοιαῦται ἐγένοντο ὑπὸ τῶν A. de Cantolle(3), Odin(4), P. Jacoby(5), J. Mc Cattell(6) καὶ ἰδίᾳ τοῦ Francis Galton(7). Οὗτοι, ὡς γνωστόν, ἐμελέτησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν τῶν διαπρεφάντων ἐν τοῖς γράμμασι, ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις, ἀφ' οὗ ἐξήτασαν χωριστὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας, τὰς διαφορὰς κοινωνικὰς τάξεις, θρησκείας, διάφορα μέρη τῆς αὐτῆς χώρας, ἐν τῷ χρόνῳ καὶ εἰς τὰ διάφορα ψυχικὰ καὶ κοινωνικὰ στρώματα. Καὶ αὐτὸς ὁ διάσημος Βέλγος Στατιστικολόγος A. Quetelet(8) ἠθέλησε νὰ μετρήσῃ, ὡς γνωστόν, στατιστικῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν διασήμων ἔργων τῶν διαφόρων συγγραφέων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ βίου των. Ἀλλά, τέλος, μήπως δὲν ὑπῆρξαν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Εὐρώπῃ Λαοί, οὗοι ἢ

(1) Πλάτωνος: «Πρωταγόρας».

(2) Th. Ribot: «Psychologie des sentiments».

(3) A. de Cantolle: «Histoire des sciences et des savants».

(4) A. Odin: «La genèse des grands hommes».

(5) O. Jacoby: «Études sur la sélection».

(6) J. Mc Cattell: «A statistical study of eminent man».

(7) Francis Galton: «Hereditasy genius».

(8) A. Quetelet: «Sur l'homme» καὶ «Physique sociale».

μόρφωσις εἶνε ὀλίγον διαδεδομένη καὶ ὁμως ὅπου παρατηροῦνται μεγάλοι διαφάνοι ;

Τέλος κατέφυγον καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ, τὸν ὁποῖον ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθῶν ὡς δείκτην τῆς ὑπεροχῆς καὶ προόδου ἢ ὁπισθοδρομήσεως τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶνε βεβαίως γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν ἀλτρουϊστικῶν αἰσθημάτων σημαίνει βελτίωσιν τῶν ὄντων τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, καθότι ὁ ἀλτρουϊσμός μόνον ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐν μέσῳ μεγίστων δυσκολιῶν ἀναπτύσσεται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τοῦ ἀταβιστικοῦ ἀρχικοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ὁ ἀλτρουϊσμός, ἀποτελὼν τὰ ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα στρώματα τοῦ ψυχικοῦ μας «εἶναι», ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν σεβασμόν, τὴν ἀρετὴν, τὴν εὐσπλαχνίαν, καὶ διδάσκει εἰς τοὺς ζῶντας τὸ θάρρος καὶ τὸ καθῆκον τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας ἐπερχομένων γενεῶν. Ἐξ οὗ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συναισθηματος τούτου παριστᾷ τὴν ὑψηλοτέραν φάσιν μιᾶς διαρκοῦς ἐξελίξεως. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶνε δυστυχῶς ὥραιαι ἔννοιαι, ἀόριστοι, ἀσύλληπτοι, καὶ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ μετρηθῶν, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῆς ἰδρύσεως μάλιστα, ὡς εἵπομεν, καὶ εἰδικῆς Στατιστικῆς (1).

Τὸ μόνον σύμπωμα, ὅπερ δὲν θὰ ἐγέννα ἴσως ἀντιρρήσεις εἶνε ἡ ἐπαύξησις τῆς ὕλικης καταστάσεως δηλ. ἡ *ἐξύψωσις τοῦ ὅλικοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς*: αὐξήσις πλούτου, πολλαπλασιασμός καταναλώσεων—εἴς τὴν αὐτὴν συμμετοχὴ ὅσῳ τὸ δυνατόν μεγαλειτέρων μαζῶν λαοῦ εἰς διασκεδάσεις καὶ ψυχαγωγίας, αὐξήσις τῆς παραγωγῆς μετὰ τὴν δυνατὴν μικροτέραν προσπάθειαν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων—μεγάλῃ διάσσει τῶν ἐνικολιῶν τῆς ζωῆς ὡς π.χ. τῶν μεταφορῶν καὶ τῶν συγκοινωνιῶν, βελτίωσις καὶ χρησιμοποίησις ὑφ' ὄλων τοῦ φωτισμοῦ, θερμάνσεως, ὑγιεινῆς κατοικίας καὶ ἐνδυμασίας κ.τ.λ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν ὕλικὴν ζωὴν καὶ μόνον ἐμμέσως εἰς τὰς ἄλλας καταστάσεις τοῦ βίου.

Ἐν *συμπεράσματι* βλέπομεν λοιπόν, ὅτι εἰς ἴσχυρὸς δείκτης τοῦ βαθμοῦ ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ὑπεροχῆς ἢ ὁπισθοδρομήσεώς του δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Κατὰ συνέπειαν θὰ προστρέχωμεν διὰ τὴν σύγκρισιν πάντοτε εἰς περισσοτέρους δείκτας, καὶ δὴ, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν :

Ἡ αὐξήσις τῆς καταναλώσεως καὶ τοῦ πλούτου ὡς καὶ ἡ ἐλάττωσις τῆς θνησιμότητος θ' ἀποτελοῦν τοὺς δείκτας τῆς ὑπεροχῆς καὶ προόδου τῆς ὅλικης ζωῆς. Ἡ ἐξάπλωσις τῆς μορφώσεως καὶ ἡ παραγωγή ἀνθρώπων μεγαλοφυῶν θ' ἀποτελοῦν δείκτας διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Ὅσον διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν θὰ λαμβάνωμεν μόνον τὸ σύνολον τῆς ἐγκληματικότητος μὲ

(1) A. von Oettingen: «Die Moralstatistik» καὶ von Lexis: «Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik».

δλας τὰς ὑποδιαρέσεις της. Σημειωτέον, ὅτι τοιοῦτοτρόπως οἱ δεῖκται μας θὰ συνέπιπτον ὄχι μόνον μέ ὅσα περὶ πολιτισμοῦ εἶπον οἱ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστορικοὶ(1).

Καὶ τώρα δύο σπουδαῖα ἐρωτήματα:

Ποιοὶ εἶνε οἱ ὅροι, τοῖς ὁποῖους ὁ ἄνθρωπος ὑποκειμενικῶς θεωρεῖ ὡς ἐξόχους ἥτοι ὡς πλεόν ἐπιθυμητοὺς.—καὶ ἂν ὑπαρχόντων τούτων, αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν πρόδον.

Μὲ τὸ πρῶτον ἐρώτημα φερόμεθα μοιραίως εἰς τὸ κύκλον τῶν αἰωνίων ὄνειρων τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὸ δεύτερον εἰσερχόμεθα εἰς αὐτό τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τῆς «εὐτυχίας». Τὰ ὄνειρα ταῦτα τὰ γνωρίζομεν ὅλοι καὶ τὰ περιέγραψαν οἱ ἀρχαῖοι τόσῳ ὥραϊα ἰδίᾳ ὁ Ἡσίοδος(2), ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ὑπάρξεις θὰ τρέχῃ ὁ νοῦς, κατατριχώμενος ὑπὸ ἐγωνίας ἀναζητήσεως τῆς εὐτυχίας, πρὸς ὄνειρα, φροῦδα πάντα καὶ ἀπατηλά, διότι—ἅς τὸ εἰπωμεν—ἡ βάσις τῆς ἐννοίας τῆς εὐτυχίας, ὅπως τὴν ὄνειρεύεται ἀνέκαθεν ὁ ἄνθρωπος, εἶνε μία κατάστασις ὀκνηρίας!

Ἐπετετέσθησαν τόσαι ἀφάνταστοι πρόοδοι, ἡ εὐμάρεια τῆς ζωῆς ἔγινε τόσον αἰσθητὴ καὶ διεδόθη εἰς ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα, ἡ ἀλευθερία εἶνε γενικὴν ἀγαθόν, ἡ μόρφωσις ἐξηπλώθη καὶ ἐγένετο προσιτὴ εἰς τοὺς πάντας, καὶ ὅμως!—οὐδεὶς θεωρεῖ σήμερον τὸν ἐαυτὸν τοῦ εὐτυχεῖ, διότι δὲν διατρέχει πλεόν τὸν κίνδυνον, ὡς εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν, νὰ γίνῃ δούλος, οὐδεὶς εἶνε εὐτυχὴς διότι ἔχει μεγαλειτέραν μόρφωσιν ἀπὸ τοὺς προγόνους τοῦ ἡ διότι δὲν διατρέχει νὰ καὶ ζῶν ἐπειδὴ εἶπε μίαν ἀλήθειαν, οὐδεὶς αἰσθάνεται τὸν ἐαυτὸν τοῦ εὐτυχισμένου διότι γίνεται δικαιότερος καὶ ζῇ ἐναρέστως, ὅπως οὐδεὶς εἶνε ὀλιγώτερον δυστυχὴς διότι δὲν εἶνε ἐγκληματίας!

Τὰ αἷτια τούτου εἶνε πολλὰ. Ἡ αὐξήσις τῆς ὑλικῆς εὐεξίας, ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως κτλ. εὐρύνουν, πολλαπλασιάζουν καὶ γεννοῦν ἀενάως νέων κύκλους ἐπιθυμῶν καὶ συνεπῶς καὶ νέας ἐκ τούτων ἀγωνίας. Αἱ βελτιώσεις πράγματι δὲν πραγματοποιιοῦνται παρὰ ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς ἰδίας Κοινωνίας, ἐνῶ, κατὰ βίθους, τὰ γεγονότα καὶ αἱ συνθῆκαι παραμένουν τὰ ἴδια. Ὅσῳ περισσότερον τελειωτέρα ἡ Κοινωνία, τόσῳ περισσότερον ἔπρεπε τὸ αἶτημον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν τεράστιον τεχνητὸν μηχανισμόν αὐτῆς καὶ νὰ προσρμοσθῇ πρὸς ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις της. Ἡ πρόο-

(1) Οὕτως ὁ Gibbon εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου ἐδίδοι τοὺς ἐξῆς δείκτας «τὸν πλοῦτον, τὴν εὐτυχίαν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετήν».

(2) Ἡσίοδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» στίχοι 111—120.

δος δὲ ἀφεώρα ἐν γένει οὐχὶ εἰς τὴν εὐζωίαν τοῦ ἀτόμου ἀλλ' ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς Ὀλότητος, εἰς βάρος ἀκόμη τοῦ ἀτόμου. Ὅχι βεβαίως ὅτι ὁ πολιτισμός εἶνε ἐχθρὸς τοῦ ἀτόμου ἢ ὅτι τῷ παρεσκεύασε τὴν δουλείαν ἢ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνῃ εὐτυχὴς ἐγκαταλείπων αὐτὸν καὶ ἐπιστρέφων κατὰ τὸ δόγμα τοῦ μεγάλου J. J. Rousseau εἰς τὴν φύσιν. Ἀλλὰ τότε μόνον ὁ ἄνθρωπος θὰ σκέπτεται ἄλλως, ὅταν παύσῃ νὰ ἐκμηδενίσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐτυχίας διὰ τῆς προβολῆς της εἰς ἄλλους κόσμους — ὧν βάσις εἶνε ἡ ὀκνηρία —, ἔχων ὑπ' ὄψιν, ὅτι μόνον ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ αἰωνίᾳ κατακτήσει τοῦ καλοῦ ἔγκειται ἡ ἀληθὴς εὐτυχία, ἥτις εἶνε καὶ ὁ βιθύτερος καὶ τελικὸς σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ.
